

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Т. КРИСАНЬ,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article deals with various forms of implementing the classification of legal guarantees of civil rights on the entity that implements these guarantees.

Key words: forms of protection, self-realization, legal guarantees of civil rights.

У статті розглядаються різні класифікації форм реалізації юридичних гарантій цивільних прав залежно від суб'єкта, що реалізує ці гарантії.

Ключові слова: форми захисту, самозахист, реалізація, юридичні гарантії, цивільні права.

В статье рассматриваются разные классификации форм реализации юридических гарантий гражданских прав в зависимости от субъекта, реализующего эти гарантии.

Ключевые слова: формы защиты, самозащита, реализация, юридические гарантии, гражданские права.

Актуальність дослідження полягає в тому, що за формою реалізації юридичних гарантій цивільних прав це комплекс погоджених організаційних заходів, тобто визначена законом діяльність компетентних органів направлена на захист прав, встановленню фактичних обставин, застосуванню норм права, визначенню способу захисту права і винесенню рішення.

ся захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом [2]. Це конституційне закономірне положення, по суті, підтверджує твердження про те, що судова форма захисту являється основною в порівнянні з іншими формами захисту.

Так, наприклад враховуючи що захист прав інтелектуальної власності відбувається різними юрисдикційними органами, слід навести статистичні дані у 2007 р. справи, пов'язані із захистом прав на об'єкти промислової власності, в яких одним із учасників виступало МОН України та/або Державний департамент інтелектуальної власності та ДП «Український інститут промислової власності», розглядалися у різних судах, із них: в адміністративних судах — 47; у господарських судах — 207; у судах загальної юрисдикції — 103. У 2008 р. порушено провадження у 246 справах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти промислової власності, в яких одним із учасників виступало МОН України та/або Державний департамент інтелектуальної власності, зокрема: в адміністративних судах — 74; у господарських судах — 95; у судах загальної юрисдикції — 77. У 2009 р. відкрито провадження у 229 справах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти промислової власності, в яких одним із учасників виступало МОН України та/або Державний департамент інтелектуальної власності та ДП «Український інститут про-

Метою статті є дослідження різних класифікацій форм реалізації юридичних гарантій цивільних прав залежно від суб'єкта, що реалізує ці гарантії. Вони підрозділяються на судові, позасудові здійснювані державними, громадськими і адміністративними органами, самою правомочною особою.

Традиційним є виділення трьох основних форм захисту:

- судова форма захисту;
- адміністративна форма захисту;
- самозахист.

У юридичній літературі зустрічається розділення форм захисту на юрисдикційну і неюрисдикційну. При цьому юрисдикційною формою захисту вважається діяльність уповноважених органів по захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав, а неюрисдикційною - дії громадян і організацій із захисту прав, які здійснюються самостійно, без звернення по допомогу до державних і інших компетентних органам [1, с. 242]. Неюрисдикційний спосіб захисту права характеризується тим, що це позасудовий захист, який здійснюється особою, право якої порушене, самостійно, але в межах за-

кону. Такі засоби захисту застосовуються досить рідко, проте право на самозахист є одним з найважливіших інститутів конституційно-правового статусу особи.

Відповідно до цієї класифікації судова і адміністративна форми захисту вважаються юрисдикційними формами, а самозахист — неюрисдикційною.

Ряд вчених розмежовує судову і господарську (арбітражну) форми захисту, що, на наш погляд, не цілком виправдано. Судова форма захисту охоплює своїм змістом господарську форму захисту, оскільки господарські суди є частиною судової системи України відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що забезпечує її єдність.

Судовий захист суб'єктивних прав є діяльністю судових органів, здійснюваною в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального і адміністративного судочинства з метою відновлення порушених і визнання оспорених суб'єктивних прав, а також усунення загрози їх порушення. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантуєть-

мислової власності», з них: в адміністративних судах — 40; у господарських судах — 98; у судах загальної юрисдикції — 91 [3].

Під судовою формою реалізації юридичних гарантій цивільних прав розуміється діяльність державних органів по захисту порушених або оспорюваних та інтересів. Судова форма захисту суб'єктивних прав має ряд безумовних переваг:

- судді, що вирішують спори, незалежні від політичного, відомчого і іншого впливу; високий авторитет судової влади в суспільстві;
- загальнообов'язковість судових рішень;
- наявність механізму примусового виконання судових рішень;
- наявність чіткої законодавчо закріпленої процесуальної форми, яка закріплена процесуальним законодавством;
- усне і безпосереднє дослідження усіх обставин спору;
- рівність сторін.

Вище названі позитиви судової форми захисту дозволяють стверджувати про її ефективність. Не випадково, судова статистика рік від року фіксує збільшення кількості звернень до суду з боку громадян. Оприлюднені Державною судовою адміністрацією статистичні дані свідчать про сталу тенденцію збільшення звернення громадян до судів за захистом порушених чи оспорених прав. Зокрема, кількість справ та матеріалів адміністративного судочинства, що надійшли до апеляційних та місцевих судів I інстанції за минулий рік в порівнянні з 2009 р. збільшилась на 24 %, при чому частка справ кримінального судочинства зросла лише на 2,6% (по цивільних справах – 30%) [4]. Все це свідчить про існування проблеми щодо підвідомчості справ та належного захисту суб'єктивних прав, підкреслюючи їх загальний, універсальний характер, що відбувається різними галузями права.

В той же час, судова форма захисту має і низку недоліків:

- необхідність дотримання чіткої форми звернення до суду за захис-

том. Наслідком невірного складення заяву або позовну заяву є залишення їх без розгляду;

- необхідність оплати державного мита. Незважаючи на відносно невеликий розмір державного мита, для більшості пересічних громадян це важке матеріальне навантаження;
- тривалість процедури розгляду справами окремих категорій справ.

Необхідно також враховувати, що цілий ряд категорій справ зважаючи на свою складність вимагає участі адвоката. В цьому випадку особи з низьким рівнем доходу опиняються в програшній ситуації, не маючи можливості сплатити послуги професійного захисника.

Під адміністративною формою захисту суб'єктивних прав слід розглядати діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування і їх посадовців, спрямована на відновлення порушених і визнання оспорених прав, а також усунення загрози їх порушення.

Застосовуючи адміністративну форму захисту гарантій цивільних прав, можна звернутися до різних органів. Відповідно до ст. 17, 18 та 19 ЦК України захист цивільних прав у несудовій формі може здійснюватися:

- а) Президентом України;
- б) органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування (адміністративний порядок).
- в) нотаріусом;
- г) самою особою (самозахист цивільних прав) [5, с. 75].

Адміністративний захист здійснюється за допомогою низки державних органів, поміж яких, передусім, треба згадати Державну службу інтелектуальної власності України, створену у складі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України відповідно до Указу Президента від 9.12.2010 р. № 1085/2010 [6] та Положення від 8 квітня 2011 року №436/2011 «Про Державну службу інтелектуальної власності України» [7]. Його основними функціями є участь у забезпе-

ченні реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, прогнозування та визначення перспектив і напрямів розвитку в цій сфері, розроблення нормативно-правової бази функціонування державної системи охорони прав інтелектуальної власності та її організаційне забезпечення. Державній службі підпорядковуються державні підприємства «Український інститут промислової власності», «Українське агентство з авторських та суміжних прав», «Інтелзахист», Інститут інтелектуальної власності та права.

При Державній службі діє Апеляційна палата — колегіальний орган, створений для розгляду в адміністративному порядку заперечень проти рішень за заявками на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем і зазначення походження товарів. Власне, Апеляційна палата при Державній службі і є тим органом, який здійснює адміністративний захист прав інтелектуальної власності шляхом вирішення певної категорії спорів, що виникають переважно на стадії реєстрації прав інтелектуальної власності [8, с.117].

Порядок діяльності Апеляційної палати з розгляду заперечень та заяв визначає Регламент Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України, затверджений наказом МОН України від 15 вересня 2003 р. № 622 [9]. Встановлено, що будь-яка особа перед зверненням до суду (або замість нього) може подати до Апеляційної палати заперечення проти рішення Державної служби щодо набуття прав інтелектуальної власності. Таким чином, слід погодитися з думкою Харитової О. І., що попереднє звернення до Апеляційної палати не є обов'язковим [10].

Для адміністративного захисту суб'єктивних прав характерне те, що вона може здійснюватися як за ініціативою самих фізичних осіб, так і за ініціативою державних органів (наприклад, прокуратури), органів місцевого самоврядування (органи опіки і опікування) і громадських об'єднань (професійних спілок).

Адміністративний порядок захисту регулюється загальним законодавством, так і спеціально нормативно-правовими актами (законами Верховної Ради, нормативними Указами Президента, постановами Кабінету Міністрів). Серед них – Закон України «Про звернення громадян», «Про захист прав споживачів», Митний Кодекс України, Закон України «Про надзвичайний стан», Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян на звернення». У повсякденній роботі різних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування видаються також індивідуальні акти, якими задовольняються ті чи інші конкретні права та інтереси особи, і, відповідно, гарантується реалізація цих прав та задоволення інтересів. Це рішення голів місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів рад.

У будь-якому випадку відмінною рисою адміністративної форми захисту є те, що це діяльність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування і посадовців, а не суду. Цим обумовлені як достойність, так і недоліки адміністративної форми захисту. До основних переваг можна віднести:

- відносна простота, що пов'язано з відсутністю жорстких вимог до оформлення звернення і порядку його подання.
- відсутність необхідності оплачувати державне мито;
- можливість оскарження незадовільної відповіді у вищестоящу інстанцію або до суду;
- оперативність.

У адміністративної форми захисту правового статусу є і ряд істотних недоліків:

- обмеженість засобів і способів захисту суб'єктивних прав;
- наявність великої кількості нормативних правових актів що регулюють порядок звернення в різні органи;
- складнощі у визначенні компетенції уповноважених органів і посадовців;

- відомча зацікавленість;
- відсутність єдиного механізму виконання рішень, прийнятих в адміністративному порядку.

Одним з основних органів, що здійснюють захист суб'єктивних прав громадян, є прокуратура. При здійсненні своїх функцій прокурор:

- розглядає і перевіряє заяви, скарги і інші повідомлення про порушення прав і свобод людини і громадянина;
- роз'яснює потерпілим порядок захисту їх прав і свобод;
- вживає заходи по попередженню і припиненню порушень прав і свобод людини і громадянина, притягненню до відповідальності осіб, що порушили закон, і відшкодуванню заподіяного збитку;

- використовує передбачені законом повноваження (наприклад вимагати від керівників і інших посадовців представлення необхідних документів, матеріалів, статистичних і інших відомостей виділення фахівців для з'ясування виниклих питань, викликати посадовців і громадян для пояснень з приводу порушень законів).

Наступною формою захисту суб'єктивних прав є самозахист, який є юридично значимими діями особи з відновлення порушених елементів правового статусу, а також усунення загрози їх порушення без звернення в судові і інші уповноважені органи. Можливість реалізації конкретних способів самозахисту може допускатися не лише законом, але і договором, тому, що не включення в умови договору можливості використання тих або інших дій в цілях самозахисту може у разі їх застосування (хоч би вони і були спрямовані проти порушення права), бути оскарженим і визнано неправомірним.

Говорячи про самозахист, необхідно відмітити, що закон не містить переліку осіб, що мають право на самостійний захист своїх цивільних прав. Отже, ним має право скористуватися як фізичні, так і юридичні особи, права, яких порушені.

На нашу думку, у разі неможливості самостійного захисту своїх ци-

вільних прав потерпілою стороною, вони можуть звернутися по допомогу в здійсненні права на самозахист до інших осіб (тобто удатися до так званої товариської взаємодопомоги).

Підставою для застосування самозахисту цивільних прав є будь-яке їх порушення. Це може бути як злочин, так і адміністративні або цивільні правопорушення. В деяких випадках потрібно неодноразове порушення права. Від характеру порушення і ступеню його небезпеки залежить лише вибір способу самозахисту і визначення меж його реалізації. Головне, щоб порушення норм цивільного права було реальним, а не передбаченими. Оскільки в цьому випадку ми будемо мати справу з самоуправством.

Способи самозахисту цивільних прав, що випливають з договірних стосунків, є заходами, що приймаються правомочною особою, як суб'єктом цивільних правовідносин, спрямовані на захист суб'єктивних прав і інтересів, тобто прав і інтересів, що витікають із зобов'язань (наприклад, утримання комісіонером винагороди, що належить йому, з сум, що підлягають передачі комітентові, безакцептне списання заборгованості, утримання речі та ін.). Дії, спрямовані на самостійний захист прав, можуть виражатися не тільки у вжитті якихось заходів безпосередньо самою правомочною особою, але і у вимозі дотримання або здійснення певного роду дій від іншої сторони. Ці дії теж спрямовані на захист своїх прав у разі їх порушення (наприклад, вимога кредитора поруки третіх осіб за боржника, як обов'язкова умова для отримання кредиту; і тому подібне які залежно від їх основного функціонального навантаження можуть розглядатися і, наприклад, як засоби забезпечення зобов'язань.

Крім того, такі вимоги можуть виражатися в примушуванні іншої сторони дотримуватися передбаченої для конкретної угоди форми, оскільки неналежне її оформлення тягне визнання її недійсною. І відповідно укладена таким чином угода втрачає

всяку можливість свого захисту перед порушенням.

В цілях забезпечення правового захисту фізичних і юридичних осіб, ефективної реалізації права на самозахист, слід визначити умови правомірності його реалізації. Їх вироблення має особливе значення, оскільки відсутність хоча б одного з них свідчить про неправомірність дій здійснюваних особою в цілях самозахисту.

Важливо відмітити, що можливість реалізації права на самозахист не обмежена тільки часом до подання позову до суду. Застосування заходів самозахисту суб'єктивних прав можливо і в цілях захисту своїх прав, в доповнення судового рішення, або, наприклад, у випадках винесення судом першої інстанції рішення без урахування усіх обставин справи і відповідно що порушує права і законні інтереси осіб, що звернулися за захистом. Коли порушення є таким, що триває і почалося ще до звернення до суду, або ж право виникло в результаті судового розгляду і порушення наступила після набрання законної сили судового рішення. Так, громадянка звернулася в прокуратуру із скаргою на нібито самоуправні дії, що виразилися в примусовому виселення її з квартири. При перевірці виявилось, що було рішення суду у цивільній справі про виселення заявниці з квартири, яке вступило в законну силу, і яке вона не виконувала добровільно. Тоді відповідач у відсутності позивачки виніс її речі у безпечне місце. При цьому якогонебудь майнового збитку заподіяно не було. Дії відповідача в даному випадку були визнані правомірними і такими що відповідають вимогам ст. 19 ЦК України. Але ні в якому випадку є недопустимим самозахист права після закінчення порушення, оскільки дії виходитимуть за межі, що допускаються законом і носитимуть характер самоуправства.

Закон не обмежує число способів самозахисту, які можуть бути застосовані до правопорушника. Слід вважати, що вони можуть застосовуватися як окремо, так і в комплексі,

але лише з дотриманням умов їх правомірною реалізації, вказаних нами раніше.

Представляється, що самозахист, являючись одним із форм захисту цивільних прав і будучи таким, що допускається законом, - один із заходів державного примусу. Це витікає з делегування державою особі права самостійно захищати свої права, а також можливості у випадку недостатньої ефективної реалізації права на самозахист звернутися за захистом до держави (в особі його органів) або інших компетентних органів.

Основною функцією самозахисту є в першу чергу захист цивільних прав від порушення (чи правоохоронна функція). Окремі способи самозахисту можуть виконувати і інші функції, похідні від основної. На наш погляд, доцільно виділити лише деякі, найбільш загальні із них. Так, наприклад, як: превентивну (попереджувальну); прісичну (що полягає в припиненні порушення); функцію забезпечення належного виконання зобов'язань; забезпечення недоторканості права; гарантійну (наприклад, утримання речі); відновну та ін.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, під самозахистом цивільних прав, з нашої точки зору, слід розуміти дії правомочної особи що допускаються законом або договором, спрямовані на забезпечення недоторканості права, припинення порушення і ліквідацію його наслідків.

Необхідно підкреслити, що вказані три форми захисту суб'єктивних прав зовсім не виключають один одного. Різні спірні ситуації вимагають застосування різних форм захисту. У одних випадках ефективнішою може виявитися адміністративна форма захисту (наприклад, при вирішенні конфліктних питань, пов'язаних з захистом прав споживачів), в інших — судова (наприклад, при визнанні права власності). Є також безліч ситуацій, коли оптимальним буде застосування заходів самозахисту (самозахист прав інтелектуальної власності в глобальній мережі Інтернет). При виборі форми захисту необхідно

також враховувати, що рішення по спору, прийняте в адміністративному порядку, може бути оскаржене до суду. У зв'язку з цим, як показує практика, доцільно спочатку використати адміністративний порядок захисту. У разі ж винесення рішення, яке не задовольняє заявника воно може бути оскаржене в судовому порядку.

Література:

1. Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М., 1996. — 543 с.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. // Відомості Верховної ради від Відомості. - 2010 р. - № 41. - С. 1468
3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sdip.gov.ua/ua/year_reports.html
4. Збільшення навантаження на суди свідчить про зниження ефективності діяльності державного апарату — Микола Оніщук/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.k-z.com.ua/15854>
5. Шевченко Я. М. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 т. — К.: Концерн "Видім "Ін Юре", 2003. — Т. 1. Заг. частина. — 408 с.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р.// Відомості Верховної Ради України. - 1998 р. - № 20. - С. 99.
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року (в ред. від 06.01. 2011 р.)// Відомості Верховної Ради УРСР - 1991 р. - № 30. - С. 379 .
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента від 09.12.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
9. Про Державну службу інтелектуальної власності України: Положення від від 8 квітня 2011 року №436/2011 Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13415.html>
10. Харитонова О. І. До проблеми визначення юрисдикції адміністративних судів у сфері захисту прав інтелектуальної власності// Право України. - №4. -2011. - С. 116-127.